

İtirafçı Theophanes'in Kitabındaki Batı Türkleri Üzerine Notlar(*)

Mehmet Turgut BERBERCAN(**)

Özet

9. yüzyılın başlarında yaşamış Bizanslı yazar İtirafçı Theophanes, *Chronographia* başlıklı eserinde Hazarlardan bahsederken “Doğu Türkleri” terimini kullanmıştır. Genel olarak kabul edildiği üzere Bizanslı yazarlar bu tip terimleri çift olarak (*doğu* ile *batı*, *kuzey* ile *güney* gibi) kullanmıştır; bu sebeple “Doğu Türkleri”ne karşılık “Batı Türkleri” vardır; sonuncusu erken devir Macarlarını belirtmek üzere kullanılmıştır. Bizanslı kronikçilerin 9. yüzyılın başında Macarları Türk olarak adlandırmaları bu sebebe dayanmaktadır. Theophanes, Hazarları “Doğu Türkleri” olarak zikretmiş; üzerine bilgisi varmış gibi Hazarların batısında yaşayan bir halkı ayrıca Türk olarak belirtmiştir. Bütün tarihçiler bu görüşü paylaşmamakla beraber, bazıları Theophanes’in “Doğu Türkleri” terimini, Hazarların Bizans İmparatorluğu’nun doğusunda yaşamış olmaları sebebiyle coğrafi açıdan kullandığını düşünmektedir. Bu problemin çözümünün kapsamlı neticeleri vardır. Eğer Theophanes Macarları kastettiyse bu durum Macarların yazılı kaynaklardaki ilk ortaya çıkışının 9. yüzyılın başları olduğuna işaret edecektir. Fakat Theophanes’in kroniğindeki “Doğu Türkleri”ne karşılık, “Batı Türkleri” değil, ancak “Batı Hunları”dır. **Anahtar Kelimeler:** İtirafçı Theophanes, Macarlar, Batı Türkleri, Hazarlar

Notes on the Western Turks in the Work of Theophanes Confessor

Abstract

Theophanes Confessor, Byzantine author of the early 9th century, when referring to the Khazars in his work entitled *Chronographia*, used the term “Eastern Turks”. It is widely accepted that Byzantine authors used such terms in pairs, so the pendant of “Eastern Turks” was “Western Turks”, the latter being used to denote the early Hungarians. This conclusion is based on the fact that Byzantine chroniclers called the Hungarians Turks at the end of the 9th century. Theophanes mentioned the Khazars as Eastern Turks, as if he had information on a people also called Turks living west of the Khazars. However, not all historians shared this view, and some of them supposed that Theophanes applied the term Eastern Turks in a geographical sense, since the Khazars had lived east of the Byzantine Empire. The solution to this problem has far-reaching consequences. If Theophanes referred to the Hungarians, that would mark their first appearance in written sources at the beginning of the 9th century. But the pendant of the “Eastern Turks” in the chronicle of Theophanes Confessor, is not the “Western Turks”, but the “Western Huns”.

Key words: Theophanes Confessor, Hungarians, Western Turks, Khazars.

* [László Balogh, “Notes on the Western Turks in the Work of Theophanes Confessor”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.*, Vol. 58(2), 2005, s. 187–195.] künyeli makalenin tercümesidir.

** Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çankırı.

Bizanslı yazar Theophanes, Chronographia adlı 9. yüzyılın başında hazırlanmış kitabında “Doğu Türkleri” terimini Hazarları belirtmek üzere kullanmıştır. Jenő Darkó, yazarın 9. yüzyılın başlarında Hazarların batısında yaşayan bir Türk halkı hakkında bilgisi varsa bu terimi Hazarlar için kullanmış olabileceğine ilk işaret edendir (Darkó 1910, s. 323–324; 1912, s. 476–477). “Türk” terimi, Bizans kaynaklarında düzenli olarak 9. yüzyılın sonlarından itibaren Macarlar için kullanılmıştır (Moravcsik 1958, p. 321). Nikolaos Mystikos, Macarları 10. yüzyılın başında “Batı Türkleri” olarak adlandırmış (Nicholaos Mystikos pp. 158–159) ve bir Bizans kroniği Macar krallığını 12. yüzyılda “Batı Türk Ülkesi” olarak zikretmiştir (Moravcsik 1988, p. 338). Her ne kadar Darkó’nun düşüncesi üzerinde hemen hemen hemfikir olursa da (Miskolczi 1914, pp. 392–393; Moravcsik 1921–1925, p. 157; Németh 1930, pp. 201–202; Czeplédy 1953, p. 323; Györffy 1959, p. 106; Németh 1991, p. 161; Szücs 1997, pp. 162–163, 394; Bóna 2000, p. 9; Róna–Tas 2001, p. 12), Gyula Czebe ve Gyula Kristó şüphelerini belirtmiş ve Theophanes’in zikrettiği “Doğu” sıfatının, Bizans İmparatorluğu’nun gerçekten de doğusunda yaşadıkları için, Türklerin yaşadığı çevrenin coğrafi pozisyonunu belirtmiş olabileceği düşüncesini desteklemişlerdir (Czebe 1924, pp. 307–308; Kristó 2001, p. 191; Kristó–Makk 2001, p. 27). Bu durumda, “Doğu” terimi iki farklı halkı belirtmez ve dahası Chronographia, Macarlarla ilgili olarak 9. yüzyılın başında bilgi vermeyecekti.

Müslüman (Elter 1996, p. 174; Zimonyi 2001, pp. 201–203; Göckenjan–Zimonyi 2001, p. 67, not 81) ve Latin (Hóman 1917, pp. 130–131; Olajos 1987–88, p. 26; 1999, pp. 223–229) kaynakları ayrıca Bizans kaynaklarının kullanımını benimsemiş ve “Türk” etnik ismini Macarları belirtmek için kullanmıştır. Philotheus, 899’da, Bizans saray korumaları olan Türklerden bahseden ilk Bizanslı yazardır. Bu korumalar bazı akademisyenlere göre Macar kökenliydi (Moravcsik 1934, p. 128; 1988, p. 35 cf. Czebe 1924, p. 309; Oikonomidès 1972, pp. 208–209; Kristó 1980, pp. 139, 302; Makk 1996, p. 15). Bir diğer çağdaş yazar Arethes, “Türk” terimini doğrudan Macarları kastetmek suretiyle 902’de kullanmıştır (Moravcsik 1988, p. 13). Macarların Türk olarak adlandırılmaları, Aşağı Tuna boyunca 830’larda bir harekate başlamaları vesilesiyledir. Bu olayın anlatımı, sadece Georgius Monachus Continuatus tarafından sonradan 960’larda kaleme alınmış bir metinde bulunmaktadır (Wasilewski 1972, pp. 84–87; Szádeczky–Kardoss 1975, pp. 151–154; Moravcsik 1988, pp. 55–58). Neticede, eğer Theophanes, “Doğu Türkleri” terimini Hazarlar için kullandıysa; çünkü O, Hazarların batısında yaşayan “Batı Türkleri” olarak tanınan başka bir halktan haberdardır ve onları Macarlarla bir tutmaktadır,

bu bilgi “Türk” etnik isminin “Macarlar” için kullanıldığının yaklaşık bin yıllık ispatının parçasıdır. Ayrıca Theophanes, Macarları tanımış bulunan ilk Bizanslı yazardır.

Theophanes, kronolojik sıraya göre umumi tarih vermiş ve tartışma konusu olan terimi 6117 yılı (1 Eylül 624 – 31 Ağustos 625) olaylarının anlatıldığı yerde vermiştir. İmparator Heraklius’un Perslere karşı verdiği savaş şöyle anlatılmıştır:

“O yıl Hüsrev, Pers İmparatoru, yeni bir asker toplama faaliyetine girişti; yabancıardan, vatandaşlardan ve kölelerden her ulustan kendisine asker seçti. Bu seçilmiş askerleri Sain’in kumandasına yerleştirdi ve ilaveten Sarbaros’un birliğinden O’na 50000 asker daha verdi. Onları “Altın Yedek Adamlar” olarak adlandırarak imparatora karşı gönderdi. Sarbaros’a gelince, O’nu kalan ordusuyla, Batı Hunlar (Avarlar), Bulgarlar, İslavlar ve Gepidler (Germen kökenli bir doğu kavmi) ile bir ittifak sağlamak ve böylelikle kente ilerleyip kenti kuşatmak üzere İstanbul’a gönderdi. İmparator bu durumu öğrendiğinde ordusunu üç kısma ayırdı. Birincisini kenti korumaya sevk etti; ikincisini Sain ile savaşmasını emrettiği kardeşi Teodor’a tevdi etti. Üçüncü kısmı kendi kumandasına aldı ve Lazika’ya (MÖ I. – MS VII. yüzyıllarda Anadolu’nun kuzeydoğusunda, Gürcistan’ın batısında hüküm sürmüş bir monarşi) ilerledi. Oradaki ikameti esnasında Hazarlar adı verilen Doğu Türklerini müttefiki olmaya çağırdı (Theophanes Confessor 315; Mango – Scott 1997, p. 446. Bizanslı ve Latin yazarların verdiği bilgi: Anastasius Bibliothecarius p. 152; Georgius Cedrenus p. 727).”

İmparator Heraklius, Perslerle yaptığı savaş esnasında 627 yılı civarında Türk hükümdarıyla tanıştı. Türk hükümdarı, imparatoru görmek için Kafkasların kuzey kesimlerine geldi ve beraber ittifak kurdular. Göçebe hükümdar (Hazar hükümdarı), imparatora Hazar yardımcı kuvvetlerinden takviye sağladı. İmparator ise dönüşte, evlenmesi için ona kızı Eudokia’yı vaat etti. Binaenaleyh 40000 kişiden oluşan Hazar ordusu Heraklius’un kuvvetlerine katıldı. Bununla birlikte Hazarlar savaş bitmeden, Heraclius’un zaferi tamamlanmadan az zaman içinde ülkelerine döndüler. Pers hükümdarı II. Hüsrev, bir başkaldırıyla tahttan indirildi ve hayatını kaybetti. Halefi II. Kavad, Bizans’ın lehine olacak şekilde antlaşmaya mecbur bırakıldı (Czeplédy 1953; Dunlop 1954, pp. 28–33; Golden 1980, pp. 51, 218–219; Bíró 1981, pp. 127–132; Sinor 1990, pp. 308–309; Dobrovits 2003, pp. 3–8).

Bizantolog Jenő Darkó, bu bilgi parçalarıyla Macar tarihini bağdaştırmıştır. 627’den sonra, Bizanslı yazar Türklerden bahsederken Macarları kastetmiştir. Theophanes, birkaç defa Türklerin Kafkasların güney kesimlerine Hazar kapılarından saldırdıklarını zikretmiştir. Darkó, bu geçidi Daryal Geçidi olarak tanımlamıştır. Onun vardığı netice, Hazar ülkesine

giden bir yolun (Hazar denizi bitişiğinden) Derbent Geçidi'nin, diğer yolun ise (Karadeniz'in kuzeydoğusundan) Daryal Geçidi'nin kullanıldığı yol olduğudur.

627–628 yıllarından sonraki devrede Kafkas bölgesinde bulunan Türklerle ilgili bilgiler veren Theophanes'in kitabındaki ilgili pasajlar, Macarlarla alakalı olabileceği için söz konusu sorunun çözümü için dikkate alınmıştır.

1. Theophanes, 6118 yılı (1 Eylül 625 – 31 Ağustos 626) olaylarının anlatıldığı yerde şöyle demektedir:

“Bu yıl Heraklius, Türklerle birlikte Pers ülkesini istila etmek üzere, eylül ayında sefere başladı (Bu seferberlik mevsim kışa gelmekte olduğundan beklenmeyen bir hareket kabilindedir.). Bu sefer haberi Hüsrev'i şaşkına çevirmiştir. Ama Türkler, kış sebebiyle ve Perslerin süreklilik arz eden atakları neticesinde imparatorla birlikte diremedi ve hepsi bırakana ve yurtlarına dönene değin ufak ufak, yavaşça savaştan kaçmaya başladılar (Theophanes Confessor I, p. 317; Mango – Scott 1997, p. 448).”

Pasaj, Bizans–Türk ittifakının bir sonucu olarak yapılmış bir savaşı anlatmaktadır. Heraklius, Batı Türk Kağanlığı'nın hükümdarı T'ung Yabgu [Çince *t'ung ~ tong ~ tonga* “kaplan”] (Batı Göktürk hükümdarı) ile bir koalisyon oluşturmuştur. Göçebe hükümdar, Hazarları Bizans'a yardım etmek için yollamıştır. Böylelikle hasıl olan netice, en azından “Türk” teriminin coğrafi bir özellik belirtmeksizin, Türklerin batı unsuru Hazarları da içermek suretiyle Orta Asya Türklerini kastetmiş olabileceği, problemin belirlediği pasajdaki Macarları kastetmemiş olabileceğidir (Czeglédy 1953, p. 322; Dunlop 1954, p. 31; Golden 1980, p. 51; Sinor 1990, pp. 308–309).

2. Theophanes, 6118 yılı (1 Eylül 625 – 31 Ağustos 626) olaylarının anlatıldığı yerde şöyle demektedir:

“Eğer, orduya beni kabul etmelerini söylersen onların ücretini artırayım, Roma İmparatoru (Bizans) ve Türklerle barış yapayım ve bolluk içinde yaşayalım (Theophanes Confessor I, pp. 325–326; Mango – Scott 1997, p. 454).”

II. Hüsrev, Bizans kuvvetlerine yenilince geri çekilmeye başladı. Bu esnada hastalandı ve öleceğini anladı. Oğlu Merdasas'ı tahta geçirdi. Bu durum şu anlama geliyordu: Birinci oğlu II. Kavad dışlanmıştı. Kavad haberleri duyunca babasına karşı ayaklanma hareketini başlattı. Kendi destekçilerine söz vererek, eğer tahta geçerse Bizans ve Türkler ile barış yapacağına yemin etti. Pers hükümdarı, Hazar yardımcı kuvvetlerini

gönderen Batı Türk kağanıyla barış antlaşması yapacaktı (Frye 1996, p. 170).

3. Theophanes, 6221 yılı (1 Eylül 728 – 31 Ağustos 729) olaylarının anlatıldığı yerde şöyle demektedir:

“Bu yıl Mesleme (Emevî devletinin önemli komutanlarından), Türk topraklarına saldırdı. Onlarla savaştı ve iki tarafta ağır kayıplar yaşandı. Korkuya kapıldı. Savaşı bıraktı ve Hazar ülkesinin dağlarından geçerek geri döndü (Theophanes Confessor I, p. 407; Mango – Scott 1997, p. 563).”

4. Theophanes, 6223 yılı (1 Eylül 730 – 31 Ağustos 731) olaylarının anlatıldığı yerde şöyle demektedir:

“Bu yıl Masalmas Türk ülkesine saldırdı. Hazar kapılarına ulaştı; korkuyla geri çekildi (Theophanes Confessor I, p. 409; Mango – Scott 1997, p. 567).”

8. yüzyılın ilk yarısında, Hazar Kağanı ve Bağdat Halifesi arasında uzun süren askeri bir anlaşmazlık çıktı. Her iki taraf da başarılı askeri hareket için elverişli yerleri ele geçirmek amacıyla Kafkasya geçitleri üzerinde kontrol tesis etmeyi hedeflemişti. Mesleme b. Abdü'l-Melik, Ermenistan ve Azerbaycan valisi olarak 725'te atandı. Kısa bir süre sonra savaş patlak verdi. Vali, Hazar akınlarını kesemediği için, Halife Hişam tarafından görevinden alındı ve yerine eski vali Garrâ tekrar atandı. En başarılı Hazar saldırısı 730'da başladı. Kağanın kuvvetleri Ermenistan ve Azerbaycan'ı yağma ve talan ettikten sonra Daryal Geçidi'nden geçti; Garrâ'nın ordusuyla çarpıştı. Müslümanlar çok ağır yenilgiye uğradı ve vali düştü. Bu fiyaskoyu öğrenen halife, Sa'id b. Emrû'l-Haraşi'yi 30000 kişilik bir orduyla düşmanı durdurmak üzere gönderdi. Sonunda Haraşi'nin kuvvetleri, Hazarları yurtlarına geri döndürmeyi başardı (Levond p. 107; Theophanes Confessor I, p. 407; Mango – Scott 1997, p. 563; al-Tabarî XXV, pp. 69–70. Cf. Dunlop 1954, pp. 69–74; Czeglédy 1960a, pp. 120–123; Golden 1980, pp. 156–160, cf. pp. 205–206, 213–214; Noonan 1984, p. 187).

Hazarlara karşı acilen seferberlik düzenleyen Mesleme tekrar vali oldu. Hemen Hazarlara karşı bir seferberlik düzenledi. Fakat bu seferberliği kış başlangıcı olması sebebiyle kesmek zorundaydı (al-Tabarî XXV, p. 70; al-Ya'qûbî II, p. 381; Ibn al-Atîr V, p. 54; al-Balâdurî pp. 323–325). 731'de Hazarlar Derbent'i ele geçirdi. Hazarların geçitler üzerindeki kontrolü Mesleme'yi Hazarlara saldırmaya zorladı. 731'de geçitleri tekrar ele geçirmek için Hazarlara saldırdı. Derbent kalesini geçen Müslüman kuvvetleri, kuzey Kafkasya'nın steplerinden içlere doğru yöneldi. Sayıca kalabalık bir Hazar ordusu onları bekliyordu. Muhtemelen bu durumdan

haberdar olan Mesleme, geri çekilme emri verdi. Müslüman kaynaklarına göre, ordu Derbent'e ulaşmaya muvaffak oldu. Hazar kuvvetleri geri çekilen Müslüman kuvvetlerini takip etti ve onları yakalamayı başardı. Mesleme onları yenilgiye uğrattı, aynı zamanda kurnazlık ederek Derbent kalesinden feragat etti. Kaynaklar, tartışmasız bir şekilde, Mesleme'nin Hazar bölgesine kuvvetlerle takviye edilmiş Derbent mıntikasından girdiğini ve aynı yoldan geri çekildiğini söylemektedir (al-Tabarî XXV, pp. 95-96; al-Ya'qûbî II, p. 381; Ibn al-Atîr V, p. 64; cf. Dunlop 1954, p. 75; Noonan 1984, p. 189).

Theophanes'in 730'da Garrâ'nın ölümüyle ilgili olarak 6220 yılına ait olayları anlattığı pasajlarda verdiği gibi (1 Eylül 727-31 Ağustos 728) (Theophanes Confessor I, p. 407; Mango – Scott 1997, p. 563), alıntılanmış iki pasaj da (3, 4) Müslümanların müteakip seferberliğiyle ilgilidir. Yapılan tanımlama zor olsa da 3. pasajda anlatılan olaylar, Mesleme'nin önceki yılda yaptığı saldırıya göre 731'de yaptığı saldırıya daha fazla benzemektedir. Mesleme 731'de geri çekildiği için, 4. pasajda anlatılan seferberlik bilinen diğer askeri olaylarla tanımlanamaz. Buna uygun olarak Noonan, Theophanes'in 3. ve 4. pasajlarda anlatılan seferberlikleri karıştırmış olabileceğini düşünmektedir (Noonan 1984, p. 189).

Askeri olayların kronolojik problemleri Doğu kaynaklarının yardımıyla çözülebilir. Müslüman yazarlar El-Tabarî ve İbnü'l-Atîr, 728-729 yılında Mesleme'nin, kağanın kuvvetlerine, Türklere, Daryal Geçidi yoluyla saldırdığını; ama bir aylık mücadeleden sonra Kağan'ın kaçtığını belirtmiştir. El-Yakubî, Mesleme'nin Türklere saldırdığını ve Daryal Geçidi'ni (*Bâb-ı Allân*) onlardan aldığı eklemiştir (al-Tabarî XXV, p. 45; al-Ya'qûbî II, p. 394; Ibn al-Atîr V, p. 57). Müslüman yazarlar, bahsi geçen seferberlik boyunca, öyleki bu husus açıktır, Mesleme'nin saldırıya geçmek ve geri çekilmek için Daryal Geçidi'nden geçmek zorunda olduğunu zikretmiştir. Bu geçit için Müslüman yazarların kullandığı *Bâb-ı Allân* "Alanların Kapısı" ismi, civarda yaşamış olabilecek Alanların bölgesine işaret etmektedir.

Süryani Mihail, 728'de Mesleme'nin Türklerin ülkesinde 40 gün boyunca savaşı sürdürdüğünü; ama onlara karşı üstünlüğü elde edemediğini ve beraberindeki kafileyi bırakarak kaçmaya mecbur kaldığını zikretmiştir (Michael Syros 501). 846 yılı Süryani kroniği, Mesleme'nin 728'de Türk topraklarına saldırdığını ama yenildiğini ve geri çekildiğini kaydetmiştir (Brooks 1897, p. 585). Theophanes'in yazdıkları, Süryani Mihail'in belirttiikleri ve 846 yılı Süryani kroniğinin pasajları ortak bir kaynağa dayanıyor olabilir (Brooks 1906, p. 581; Czeglédý 1960b, pp. 82-83; Mango – Scott 1997, pp. LXXXIII-LXXXIV). Theophanes'in 3. pasajda verdiği bilgiler, 728 yılı askeri olaylarıyla ilgilidir; bununla beraber 4. pasajdaki bilgi, 731 yılı olaylarıyla açıklanabilir. Yazım hatasından kaynaklı olmak

suretiyle Garrâ'nın yenilgisi ve ölümüyle ilgili olan metinde, sadece iki bilgi parçası önce getirilmiştir.

Cevaplandırılacak tek soru, Müslüman kaynakları tarafından kullanılan “Türkler” etnik tanımlamasının ne olduğudur. Müslüman yazarlar, bu insanları Avrasya step bölgesinde yaşayan Türk kağanlığına ya da halefi eyaletlere bağlı olarak tanımlamıştır. Hazar Kağanlığı, Türk kağanlığından (Göktürkler) çıkmıştır ve Müslüman yazarlar, en azından ismen, Türk kağanlığının 744'teki çöküşüne kadar Hazar kağanlığını Türk kağanlığının tebası olan eyalet ya da batı kanadı olarak kabul etmiştir (Gibb 1923, p. 10; Hitti 1961, p. 210, not 3, Ismail 1966, pp. 13–14; Pipes 1978, p. 85; Zimonyi 2001, pp. 205–209).

Darkó'ya göre, Theophanes açık bir şekilde Hazar kapılarının “Hazarya dağları”ndan Türk ülkesine yöneldiğini belirtmiştir. Darkó, yanlışlıkla “Hazar kapıları” ile Daryal Geçidi'ni, “Hazarya dağları” ile Derbent Geçidi'ni anlamıştır. Halbuki bu tam tersidir. Diğer kaynakların paralel hesaplarının temelinde, “Hazar kapıları” terimiyle Derbent Geçidi'nin; “Hazarya dağları” terimiyle Daryal Geçidi'nin belirtildiği çıkarılabilir. Bunun sonucu olarak, Theophanes'in kaydettiği şekilde ve diğer kaynaklardan çıkarılan sonuçlara göre, “Türkler” terimiyle Hazarlar kastedilmiştir.

5. Theophanes, 6255 yılı (1 Eylül 762 – 31 Ağustos 763) olaylarının anlatıldığı yerde şöyle demektedir:

“Aynı yıl Türkler Hazar kapılarından çıktı ve Ermenistan'da bir çok insan öldürdü. Birçok esir alıp yurtlarına döndüler (Theophanes Confessor I, p. 433; Mango – Scott 1997, p. 600).”

Ermenistan valisi Yezid b. Useydü'l-Sulamî, Kafkasların güney kesimlerini korumak için bir Hazar prensesiyle evlendi. Akabinde, kısa bir süre sonra, Hazar prensesi öldü. Bu sebeple Hazar hükümdarı, Yezid'i cezalandırmak üzere kuvvetler gönderdi (Levond pp. 125–126; al-Tabarî XXVIII, p. 292; Czeglédý 1960b, pp. 84–85, cf. Golden 1980, pp. 151–152).

Birbirini takip eden olaylar Müslüman ve Ermeni kaynaklarında da anlatılmıştır. Onların belirttiklerine göre, göçebeler (Türkler) Derbent Geçidi'nden geçerek Kafkasları aştılar (Levond p. 185, not 7; al-Tabarî XXVIII, p. 292, cf. Czeglédý 1960b, pp. 83, 86); böylece görülmektedir ki Theophanes'in belirttiği “Hazar kapısı”, Daryal Geçidi değildir. Ermeni kaynaklarına göre, istilacılar Hazar kağanının kuvvetleriydi ve Müslüman kaynakları onları “Türkler ve Hazarlar” olarak belirtiyordu (Levond pp. 125–126; Czeglédý 1960b, pp. 78–83). Böylelikle Theophanes, Türk etnik

grubunu saldırının yegane suçlusu olarak vasıflandırmış ve Hazar kağanının ordusunu kastetmek istemiştir.

6. Theophanes, 6256 yılı (1 Eylül 763 – 31 Ağustos 764) olaylarının anlatıldığı yerde şöyle demektedir:

“Bu yıl Türkler yeniden Hazar kapılarına ve İberya’ya ilerlediler. Araplarla savaştilar ve iki tarafta da ağır kayıplar yaşandı (Theophanes Confessor I, p. 435; Mango – Scott 1997, p. 602).”

El-Tabarî ve El-Yakubî, Astarhan ve Harezmi ile ilgili bir hikaye anlatır. Hazar kağanının askeri lideri, Türk kuvvetleriyle Ermenistan’a saldırdı, birçok esir aldı ve 764–766’da Tiflis’e girdi. O esnada Müslümanların halifesinin gönderdiği takviye birlikleri oraya geçti; fakat göçebeler orayı çoktan terk etmişti (al-Tabarî XXIX, pp. 14, 40; al-Ya’qubî II, pp. 446–447; Ibn al-Atîr V, p. 214; Czeplédy 1960b, pp. 83–84; Golden 1980, pp. 151–152). Czeplédy, Theophanes’in bu pasajını bu olaya ilişkin yazıldığı şeklinde yorumlamıştır (Czeplédy 1960b, p. 84, cf. Mango – Scott 1997, p. 603, not 1). Göçebeler, Derbent Geçidi’nden geçmiş olabilirler. Böyle olduğu için, Bizanslı yazarın bahsettiği Türkler, Hazar kağanının ordusu olarak anlaşılabilir.

Kaynaklar üzerindeki incelememizi bitirirken ulaşabildiğimiz netice; Darkó’nun, Theophanes’in kitabındaki “Türk” terimini tercüme ederken sehven terime “Macar” şeklinde karşılık vermesidir. Türklerle ilgili bütün olaylar şüphesiz bir şekilde Hazarla ilişkilendirilebilir. Theophanes, Darkó’nun sandığı şekilde, Bizans’ın kullandığı şekle uygun olmayarak Daryal Geçidi’ni kastetmemiş, alıntılanan pasajlar (4., 5., 6. pasajlar) temelinde “Hazar kapıları” diyerek Derbent Geçidi’ni anlatmak istemiştir. Darkó’nun Macarların yaşadığı yer olarak belirttiği yerde, Kafkasların kuzeybatısında, 7.–8. yüzyıllarda Alanlar yaşamıştır (Dunlop 1954, p. 66; Barthold – Minorsky 1960; Abaev 1985, p. 802; Alemany 2002, p. 550).

Eğer Theophanes’in kitabındaki incelenen pasajlar Macarlar ile ilişkilendirilebilirse, analizimizin temelinde, asıl sorumuza kesin cevap sağlanabilir. “Doğu Türkleri” terimini kullanarak Theophanes, açık bir şekilde Türk kağanlığının unsurlarını kastetmiştir. “Doğu” sıfatı Türklerin coğrafi pozisyonunu belirtmektedir. Buldukları yerin Bizans İmparatorluğu’nun doğusunda olduğu açıkça ifade edilmiş ve onlarla diğer “batı” göçebe toplulukları arasındaki ayırım vurgulanmıştır. Batı göçebeleri, o zamanlar Bizans İmparatorluğu’nun batı düşmanı olan Avarlardır. Avarlar 626’da Pers ittifakıyla İstanbul’a saldırmıştır. Bizans İmparatoru Heraklius, Batı Türkleri hükümdarıyla ittifak etmiştir. Göçebe hükümdarı, Bizans’a yardım etmek suretiyle kendi Hazar yardımcı kuvvetlerini göndermiştir. Şüphesiz bir şekilde anlaşılan Theophanes, “Türk” terimini pek çok vesileyle

coğrafi vasıflandırma vermeden kullanmıştır. Bu durumda coğrafi terimleri etnonimlere ekleyerek iki göçebe halkın imparatorluğa karşı olan farklı durumunu belirtmek istemiştir. Persler ve “Batı Hunları (Avarlar)” Bizans’a saldırırken, “Doğu Türkleri” (Batı Türkleri~Hazarlar), Bizans’ı kurtarmaya gelmiştir. Netice olarak Theophanes’in, geleneksel şekilde Macarların erken devir tarihiyle bağlantılı olan kuşku pasajı kaynaklardan çıkartılmalıdır.

Kaynakça**

- Abaev, V. I. (1985): Alans. In: Yarshater, E. (ed.): *Encyclopaedica Iranica*. I. London–Boston–Henley, pp. 801–803.
- Aleman, A. (2002): Historical Contacts between Alanic and Turkish Peoples in the West Eurasian Steppes. In: Hasan Celâl Güzel – C. Cem Oğuz Osman Karatay (eds): *The Turks*. I. Ankara, pp. 548–552.
- Anastasius Bibliothecarius = Anastasii Bibliothecarii Historia ecclesiastica. Ex recensione Immanuel Bekkeri. In: Theophanis *Chronographia*. II. Ex recensione Ioannis Classeni. Bonnae 1841.
- Al–Balādurī = Hitti, Ph. Kh. (ed.): al–Balādurī *The Origins of the Islamic State*. I. New York.
- Barthold, W.–Minorsky, V. (1960): Alan. In: Gibb, H. A. R.–Kramers, J. H. et al. (eds): *The Encyclopaedia of Islam*. I. Leiden–London.
- Bíró, M. (1981): Georgian Sources on the Caucasian Campaign of Heracleios. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 35, pp. 121–132.
- Bóna, I. (2000): *A magyarok és Európa a 9–10. században*. (História Könyvtár Monográfiák 12.) Budapest.
- Brooks, E. W. (1897): A Syriac Chronicle of the Year 846. *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gessellschaft* 51, pp. 569–588.
- Brooks, E. W. (1906): The Sources of Theophanes and the Syriac Chroniclers. *Byzantinische Zeitschrift* 15, pp. 578–587.
- Czebe, Gy. (1924): Turko–byzantinische Miscellen. II. *Kőrösi Csoma–Archivum* 1, pp. 306–310.
- Czegléd, K. (1953): Herakleios török szövetségesei. *Magyar Nyelv* 49, pp. 319–323.
- Czegléd, K. (1960a): Nyugati türk eredetű méltóságnevek (Termacsu, barsbög, jebu, bayatur). In: Mikesy, S. (ed.): *Névtudományi vizsgálatok*. Budapest 1960, pp. 119–125.
- Czegléd, K. (1960b): Khazar Raids in Transcaucasia in 762–764 A. D. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 11, pp. 75–88.

** *Mütercim in notu*: Müellifin tatbik ettiği atf sistemini bozmamak gayesiyle metin içinde kaynaklar için parantez içerisinde kullandığı yazımlar ve esas aldığı kaynakça gösterim şablonu olduğu gibi muhafaza edilmiştir.

- Darkó, J. (1910): A magyarokra vonatkozó népnevek a bizanczi íróknál. *Akadémiai Értesítő a Nyelvés Széptudományok Köréből* 21, pp. 283–357.
- Darkó, J. (1912): Die auf die Ungarn bezüglichen Volksnamen bei den Byzantinern. *Byzantinische Zeitschrift* 21, pp. 472–487.
- Dobrovits, M. (2003): The Nomadic Ally of Heraclius. *Chronica* 3, pp. 3–8.
- Dunlop, D. M. (1954): *The History of the Jewish Khazars*. Princeton.
- Elter, I. (1996): A magyar kalandozáskor arab forrásai. In: Kovács, L.–Veszprémy, L. (eds): *A honfoglaláskor írott forrásai*. (A honfoglalásról sok szemmel 2.) Budapest, pp. 173–180.
- Frye, R. N. (1996): The Political History of Iran under the Sasanians. In: Yarshater, E. (ed.): *The Cambridge History of Iran*. III. London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney.
- Georgius Cedrenus = Georgius Cedrenus Ioannis Scylitzae ope ab Immanuele Bekkero supplementus et emendatus. I. Bonnae 1838.
- Gibb, H. A. R. (1923): *The Arab Conquests in Central Asia*. London.
- Göckenjan, H.–Zimonyi, I. (2001): *Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter. Die Ġayhānī-Tradition*. (Veröffentlichungen der Societas Uraloaltaica 54.) Wiesbaden.
- Golden, P. B. (1980): *Khazar Studies. An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars*. I. (Bibliotheca Orientalis Hungarica 25/1.) Budapest.
- Györffy, Gy. (1959): *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Budapest.
- Hitti, Ph. K. (19617): *History of the Arabs from the Earliest Times to the Present*. London–New York.
- Hóman, B. (1917): A magyar nép neve a középkori latinságban. *Történeti Szemle* 6, pp. 129–158, 240–258.
- Ibn al-Atīr = Ibn-al-Atīr *Ta'rīh al-Kāmil*. Cairo 1885.
- Ismail, O. S. A. (1966): Mu'tasim and the Turks. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 29, pp. 12–24.
- Kristó, Gy. (1980): *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest.
- Kristó, Gy. (2001): Bóna István: A magyarok és Európa a 9–10. században. (review) *Hadtörténelmi Közlemények* 114, pp. 190–195.
- Kristó, Gy.–Makk, F. (2001): *A kilencedik és a tizedik század története*. Budapest.
- Levond = *History of Lewond. The Eminent Vardapet of the Armenians*. Translation, Introduction and Commentary: Arzoumanian, Z. Wynnewood 1982.
- Makk, F. (1996): *Magyar külpolitika (896–1196)*. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.) 2nd revised edition, Szeged.

- Mango, C.–Scott, R. (eds) (1997): *The Chronicle of Theophanes Confessor*. Oxford.
- Michael Syros = *Chronique de Michel le Syrien patriarche jacobite d'Antioche (1166–1199)*. Éditée pour la première fois et traduite en français par J.–B. Chabot. Paris 1904.
- Miskolczi, Gy. (1914): Darkó Jenő: A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánci íróknál. (review) *Történeti Szemle* 3, pp. 387–396.
- Moravcsik, Gy. (1921–1925): Nikolaos Mystikos a „nyugati turkok”-ról. *Kőrösi Csoma–Archiv* 1, pp. 156–157.
- Moravcsik, Gy. (1934): *A magyar történet bizánci forrásai*. (A Magyar Történettudomány Kézikönyve I. 6b) Budapest.
- Moravcsik, Gy. (1958): *Byzantinoturcica*. I–II. 2nd revised edition, Berlin.
- Moravcsik, Gy. (1988): *Az Árpád–kori magyar történet bizánci forrásai*. *Fontes Byzantini historiae Hungaricae eavo ducum et regum ex stirpe Árpád descenduntium*. Budapest 1988.
- Németh, Gy. (1930): *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest.
- Németh, Gy. (1991): *A honfoglaló magyarság kialakulása*. 2nd revised edition, Budapest.
- Nicholaos Mystikos = Jenkins, R. J. H.–Westerink, L. G. (Greek text and English translation): *Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters*. Washington 1973.
- Noonan, Th. S. (1984): Why Dirhams First Reached Russia: the Role of Arab–Khazar Relations in the Development of the Earliest Islamic Trade with Eastern Europe. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 4, pp. 151–282.
- Oikonomidès, N. (1972): *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*. Paris.
- Olajos, T. (1987–88): Felhasználatlan bizánci forrás a magyarság korai történetéhez. *Antik Tanulmányok* 33, pp. 24–27.
- Olajos, T. (1999): Contingent hongrois au service de Byzance en Italie. In: Csernus, S.–Korompay, K. (eds): *Les hongrois et l'Europe: conquête et intégration*. Paris–Szeged, pp. 223–229.
- Pipes, D. (1978): Turks in Early Muslim Service. *Journal of Turkish Studies* 2, pp. 85–96.
- Róna–Tas, A. (2001): Magyarok korai történelmünk forrásaiban. In: Róna–Tas A. (ed.): *Források a korai magyar történelem ismeretéhez*. (Magyar Östörténeti Könyvtár 16.) Budapest, pp. 7–27.
- Sinor, D. (1990): The Establishment and Dissolution of the Türk Empire. In: Sinor, D. (ed.): *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge, pp. 285–316.

- Szádeczky–Kardoss, S. (1975): A magyar őstörténet görög és latin forrásainak néhány problémájáról. *Antik Tanulmányok* 22, pp. 148–154.
- Szűcs, J. (1997): *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Budapest.
- al–Tabarī XXV = *The History of al–Tabarī*. XXV. Blankinship, Kh. Y. (trans.) Albany 1989.
- al–Tabarī XXVIII = *The History of al–Tabarī*. XXVIII. McAuliffe, J. D. (trans.) Albany 1995.
- al–Tabarī XXIX = *The History of al–Tabarī*. XXIX. Kennedy, H. (trans.) Albany 1990.
- Theophanes Confessor = *Theophanis Chronographia*. I. Recensuit C. de Boor. Lipsiae 1883.
- Al–Ya’qūbī = Ibn Wadhīh qui dicitur al–Ya’qūbī *Historiae*. Editit indicesque adiecit M. Th. Houtsma. Lugduni Batavorum 1883.
- Wasilewski, T. (1972): *Bizancjum i Słowianie w IX wieku*. Warszawa.
- Zimonyi, I. (2001): Why were the Hungarians Referred to as Turks in the Early Muslim Sources? In: Károly, L.–Kincses Nagy, É. (eds): *Néptörténet–Nyelvtörténet. A 70 éves Róna–Tas András köszöntése*.